

Zo moeder, zo dochter?

Intergenerationele effecten van werkende moeders

Anne van Putten, Pearl A. Dykstra en Joop J. Schippers¹

Inleiding

Ondanks vele jaren van emancipatie en emancipatiebeleid kent Nederland nog altijd een ongelijke verdeling van zowel betaalde als onbetaalde arbeid tussen vrouwen en mannen. De arbeidsparticipatie van vrouwen is gedurende de tweede helft van de twintigste eeuw weliswaar uitbundig gegroeid – eerst groeide het aantal werkende ongehuwde vrouwen en later volgden gehuwde vrouwen en moeders (Pott-Buter, 1993; Vlasblom & Schippers, 2005), maar het aantal door vrouwen gewerkte uren blijft achter bij dat van mannen. Dat geldt zowel wanneer we kijken naar het wekelijkse aantal uren als wanneer we een vergelijking maken over de hele levensloop (Schippers, 2002; Román, Schippers & Vlasblom, 2007). In Nederland is vooral het aandeel voltijd werkende vrouwen zeer beperkt, waardoor de kloof tussen mannen en vrouwen waar het om gewerkte uren gaat nergens in Europa zo groot is als in Nederland (European Commission, 2007; Fagan & Rubery, 1996; Plantenga & Remery, 2005; SCP, 2000). Bovendien geeft een flink deel van de voltijd werkende vrouwen ook nog eens aan liever minder uren te willen werken (Baaijens, 2005). Daarenboven leert een vergelijking door de tijd dat het gemiddeld aantal door vrouwen gewerkte uren sinds het begin van de jaren tachtig nauwelijks ontwikkeling vertoont: een deeltijdbaan van gemiddeld 20 à 24 uur per week is en blijft het parool (Plantenga & Schippers, 2000; Román e.a., 2007). De stereotiepe arbeidsdeling naar sekse heeft zich in Nederland vertaald in een ontwikkeling waarbij het traditionele kostwinnershuishouden als ‘standaardmodel’ is vervangen door het anderhalfverdienershuishouden. In zo een anderhalfverdienershuishouden is de man met een voltijdbaan de verantwoordelijke voor het gezinsinkomen en heeft de vrouw, naast een halve baan, de eerste verantwoordelijkheid voor het huishouden en de kinderen (Den Dulk, 2001). De dominantie van het anderhalfverdienersmodel houdt niet alleen de inkomenskloof tussen vrouwen en mannen in stand, maar is ook in belangrijke mate de oorzaak van de voortdurende beroepensegregatie

tussen vrouwen en mannen, de gebrekkige loopbaanmogelijkheden en de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de hogere echelons van politieke, bestuurlijke en economische besluitvorming (bijvoorbeeld SCP/CBS, 2006; De Ruijter, Van Doorne-Huiskes & Schippers, 2003).

Deze bijdrage beoogt een aanvulling te bieden op bestaande verklaringsmodellen van het arbeidsmarktgedrag van vrouwen door niet alleen te kijken naar factoren als opleiding, arbeidsgeschiedenis en gezinsfactoren, maar ook aandacht te besteden aan het arbeidsmarktgedrag van de moeder ten tijde van de jeugd van de nu volwassen dochter. Bestaand onderzoek laat onder andere zien dat hoogopgeleide, alleenstaande vrouwen en vrouwen zonder (jonge) kinderen vaker betaald werk verrichten en meer uren werken dan andere vrouwen (zie onder andere Cuijpers, Boelens & Cloin, 2004; Jansen & Kalmijn, 2002; Plantenga & Schippers, 2000). Recent onderzoek van Román e.a. (2007) bevestigt nog eens dat factoren als opleiding, burgerlijke staat en aantal c.q. leeftijd van eventuele kinderen een groot deel van de variatie in de participatie van vrouwen kan verklaren. De stijging van de participatie over opeenvolgende geboortecohorten kan aldus worden verklaard uit de stijging van het gemiddelde opleidingsniveau en de daling van het geboortecijfer. Dezelfde factoren kunnen echter niet verklaren dat tussen opeenvolgende cohorten nauwelijks verschillen bestaan in het aantal wekelijks gewerkte uren. De genoemde 'conventionele' factoren blijken dan ook veel minder goed in staat de variatie in het door vrouwen gewerkte aantal uren te verklaren. Aldus lijkt er behoefte aan en ruimte voor een aanvullende verklaring van het arbeidsmarktgedrag van vrouwen.

Het leggen van een verbinding tussen kenmerken en/of gedrag van moeders en dat van dochters is niet nieuw. Onderzoek in de traditie van de socialisatieliteratuur heeft onder andere aangetoond dat er samenhang bestaat tussen de rolopvattingen van moeders en die van hun dochters (Acock & Bengtson, 1978; Burt & Scott, 2002; Cunningham, 2001a; Glass, Bengtson & Dunham, 1986; Moen, Erickson & Dempster-McClain, 1997). Ook blijkt het arbeidsmarktgedrag van de moeder van invloed op de toekomstige opvattingen van kinderen (Booth & Amato, 1994; Thornton, Alwin & Camburn, 1983; Wright & Young, 1998). Stratificatieonderzoek c.q. onderzoek op het terrein van sociale mobiliteit laat zien dat de beroepsstatus van vrouwen niet alleen afhangt van hun eigen opleidingsprestaties, maar ook van die van hun moeder (Korupp, 2000). Daarnaast hebben moeders met een hogere beroepsstatus ook vaker dochters met een hogere beroepsstatus (Aschaffenburg, 1995; Hayes & Miller, 1989; Korupp, 2000; Treiman & Terrell, 1975). De specifieke vraag naar het door dochters gewerkte aantal uren gerelateerd aan het arbeidsmarktgedrag van de moeder blijft in deze literatuur echter onbesproken. Een voor de hand liggende reden daarvoor is dat in het verleden domweg onvoldoende variatie bestond in de levensloop van moeders om na te kunnen gaan of de schaarse moeders die wel actief waren op de arbeidsmarkt ertoe deden op het punt van het aantal door dochters gewerkte uren. Met het stijgen van de arbeidsparticipatie van vrouwen sinds 1960 nam ook het

aantal (inmiddels) volwassen dochters toe dat is opgegroeid met een ‘werkende moeder’. Juist de transitieperiode dat sommige moeders wel, maar andere moeders niet buitenshuis werkten, biedt de gelegenheid om een vergelijking te maken tussen dochters die opgroeiden in een gezin waar de moeder wel werkte en dochters uit gezinnen waar de moeder niet werkte.²

Met dit onderzoek willen we op drie punten een aanvulling bieden op bestaande theoretische inzichten. In de eerste plaats combineren we elementen uit de socialisatieliteratuur en de stratificatieliteratuur. Die combinatie biedt de mogelijkheid tot een meer integrale analyse. In de tweede plaats trachten we een bijdrage te leveren aan de socialisatieliteratuur, met name op het terrein van de betekenis en ontwikkeling van rolmodellen, door ons te concentreren op het arbeidsmarktgedrag van moeders en dochters in plaats van op hun opvattingen en attitudes. De aandacht voor de effecten van het arbeidsmarktgedrag van de moeder op het urenaantal van de dochter als belangrijk kenmerk van haar baan en belangrijke determinant voor haar loopbaan kan worden beschouwd als een aanvulling op de stratificatieliteratuur, die vooral beroepsprestige centraal stelt. Ten slotte biedt de beschikbaarheid van een recente en veelomvattende dataset mogelijkheden voor uitgebreidere en meer omvattende analyses dan eerder in Nederland mogelijk waren, met name op het punt van het (onder)scheiden van effecten van het ‘ouderlijk huis’ en effecten van de eigen ‘demografische loopbaan’.

Onderzoeksvraag

De centrale onderzoeksvraag van deze bijdrage luidt: werken dochters die werden opgevoed in een huishouden met een werkende moeder als volwassene meer uren dan dochters die werden opgevoed in een gezin met een moeder die voltijd als huisvrouw werkte?

De gerichtheid op het arbeidsmarktgedrag van moeders en dochters impliceert geenszins dat alleen *hun* gedrag als seksestereotiep kan worden gekarakteriseerd. De specifieke aandacht voor moeders en dochters is uitsluitend ingegeven door het feit dat het arbeidsmarktgedrag van vaders en van zoons te weinig variatie vertoont (zowel in termen van participatie als in termen van aantal gewerkte uren) om vergelijkbare analyses voor mannen te kunnen uitvoeren. Niet-werkende vaders vormen – net als werkende moeders voor 1960 (zie ook noot 1) – een te kleine categorie voor een zinvolle vergelijking met werkende vaders. Bovendien mag worden verondersteld dat het onderscheid tussen werkende en niet-werkende vaders nauwelijks een seksedimensie kent; niet-werkende vaders uit het verleden waren werkloos, arbeidsongeschikt of gedetineerd, maar zelden ‘zorgvader’. Daarmee heeft het opgevoed-zijn door een niet-werkende vader een heel andere betekenis dan het opgevoed-zijn door een niet (buitenshuis) werkende moeder. Voor zover het zonen betreft die in deeltijd werken (circa 17 procent van de zonen in onze data – dit komt overeen met het gemiddelde voor Neder-

land), gaat het veelal om mannen die in afwijking van een arbeidscontract voor vijf dagen een arbeidscontract hebben voor vier of viereneenhalve dag per week.³ Ook dit is een ander soort variatie dan die bij de dochters die – voor zover zij betaald werk verrichten – in aantal gewerkte uren een variatie laten zien van een kleine deeltijdbaan van acht uur per week tot een voltijdbaan van veertig uur per week.

Theoretisch kader

Geïnspireerd door zowel de socialisatie- als de stratificatieliteratuur schetsen we in deze paragraaf een geïntegreerde visie op de samenhang tussen het participatiegedrag van de moeder en dat van de dochter. We beginnen met het inzicht uit de socialisatieliteratuur dat werkende respectievelijk niet-werkende moeders niet alleen verschillende opvattingen doorgeven aan hun kinderen over de rol van vrouwelijke werknemer, echtgenote en moeder, maar dat zij ook verschillende voorbeelden geven aan die kinderen. Daarna gaan we in op de stratificatieliteratuur waaraan het inzicht kan worden ontleend dat werkende moeders hun kinderen met meer en/of waardevoller hulpbronnen kunnen toerusten voor een arbeidsmarktloopbaan dan niet-werkende moeders.

Socialisatieliteratuur

Mannen en vrouwen ontwikkelen zich niet alleen verschillend op basis van biologische c.q. genetische determinanten. Volgens de socialisatietheorie is het vooral hun sociale omgeving die hun *leert* dat zij zich verschillend behoren te gedragen. Ouders zijn op dit punt vrijwel altijd de belangrijkste actoren, zeker waar de jeugd de formatieve periode is waarin voorkeuren gestalte krijgen en de wortels worden gevormd voor toekomstig gedrag (Bandura, 1977; Block, Von der Lippe & Block, 1973; Burt & Scott, 2002; Chodorow, 1978; Glass e.a., 1986; Moen e.a., 1997; Witt, 1997). Empirisch onderzoek naar de socialisatie van mannen en vrouwen in seksspecifieke rollen wordt gekenmerkt door een sterke gerichtheid op *attitudes*. Cross-sectionele en longitudinale onderzoeken in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk rapporteren een positieve samenhang tussen de sekserolopvattingen van moeders en dochters (Acock & Bengtson, 1978; Burt & Scott, 2002; Cunningham 2001a; Glass e.a., 1986; Moen e.a., 1997; Starrels, 1992). Ander Amerikaans onderzoek laat zien dat adolescente kinderen van werkende moeders meer egalitaire sekserolopvattingen hebben dan kinderen van niet-werkende moeders (Booth & Amato, 1994; Thornton, Alwin & Camburn, 1983; Wright & Young, 1998). Gelet op dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat dochters van werkende moeders het beter aanvaardbaar en wenselijker vinden om betaald werk te verrichten dan dochters van niet-werkende moeders.

Binnen het brede spectrum van de socialisatieliteratuur richt onderzoek naar de ontwikkeling en betekenis van rolmodellen zich op de reproductie van

seksespecifiek *gedrag* over generaties. Verondersteld wordt dat kinderen vanaf hun vroege jeugd leren van het gedrag van hun ouders en dat zij dat gedrag als volwassene kopiëren (Bandura, 1977; Cunningham, 2001a, 2001b; Denuwelaere, 2003; De Valk, 2004). Dochters van werkende moeders worden vanuit dit perspectief dan ook niet alleen verondersteld er meer egalitaire opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen op na te houden, maar ook in hun gedrag meer seksegelijkheid te demonstreren. Zij hebben gezien hoe hun moeder (veelal net als hun vader) de deur uitging om te werken en gehoord hoe zij met eigen verhalen thuiskwam over werk en collega's, hoe zij betaald werk en zorgtaken combineerde en bovendien hebben ze bijna fysiek ervaren hoe het was om onderdeel van de combinatiestrategie van hun moeder te zijn. Vaker zal hun moeder een beroep op hen hebben gedaan om ook een handje te helpen in het huishouden en de kans is groot dat ook hun vader net iets meer aan het huishouden bijdroeg dan vaders in pure kostwinnershuishoudens. Zo leren dochters van werkende moeders vanaf hun vroege jeugd dat huishoudelijke taken geen zaak zijn die exclusief vrouwen en moeders aangaat, maar ook de verantwoordelijkheid kunnen zijn van andere leden van het huishouden. Hun oriëntatie op de wereld van de betaalde arbeid loopt in het geval van een werkende moeder via – voor zover aanwezig – twee ouders en niet alleen via de vader die mogelijk op een andere manier met zijn werk omgaat dan de moeder met het hare. Daarentegen missen dochters van niet-werkende moeders niet alleen dit referentiekader, maar kunnen zij evenmin terugvallen op het voorbeeld van hun moeder waar het gaat om het hanteren of ontwikkelen van een strategie om betaald werk en zorgtaken te combineren. Het mechanisme van de werking van rolmodellen is toegepast op het terrein van huishoudelijke arbeid en gezinsvorming (Barber, 2001; Cunningham, 2001, 2001b; Denuwelaere, 2003; De Valk, 2004), maar wij hebben in de socialisatieliteratuur geen voorbeelden aangetroffen waarin ditzelfde mechanisme wordt toegepast op het terrein van betaald werk door vrouwen.

Stratificatieliteratuur

Literatuur op het terrein van stratificatie en sociale mobiliteit richt zich op een ander mechanisme dat een rol kan spelen bij de reproductie van het arbeidsmarktgedrag van vrouwen: de overdracht van ouders naar kinderen van hulpbronnen (Blau & Duncan, 1967). Verschillende studies suggereren dat werkende moeders werkgerelateerde hulpbronnen kunnen overdragen aan hun kinderen waarover niet-werkende moeders niet of in mindere mate beschikken (Kalmijn, 1994; Menaghan & Parcel, 1991). Deze door de moeder overgedragen hulpbronnen zouden niet alleen de participatie van hun dochters kunnen bevorderen, maar ook het door die dochters gewerkte aantal uren en hun beroepsmatige succes. Reeds vanaf de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw komen verschillende onderzoekers in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk tot de conclusie dat dochters van werkende moeders vaker participeren op de

arbeidsmarkt dan dochters van niet-werkende moeders (Almquist & Angrist, 1970; Bielby, 1978; Kaufman & Richardson, 1982; Rapoport & Rapoport, 1971). Verschillende van deze vroege studies concentreren zich op hoogopgeleide vrouwen en hun moeders – vrouwen hebben dan nog niet massaal de arbeidsmarkt betreden, waardoor de gevonden effecten mogelijk vaker klassegebonden reproductie-effecten weerspiegelen dan de reproductie van seksespecifiek gedrag. Nederlands onderzoek toont dat volwassen dochters van wie de moeder werkte toen de dochters circa vijftien jaar oud waren, vaker betaald werk verrichten (Sanders, 1997) en minder vaak de transitie maken van een deeltijdbaai naar een voltijdpositie als huisvrouw (Hendrickx, Bernasco & De Graaf, 2001). Doordat deze studies zich beperken tot respectievelijk moeders en gehuwde vrouwen is het niet mogelijk te bepalen in hoeverre de gevonden effecten (mede) een (zelf)selectie-effect weerspiegelen. Hun huidige arbeidsmarktgedrag kan immers een uitvloeisel zijn van eigen demografische keuzes, maar kan ook een reproductie vormen van het gedrag van hun moeder tijdens hun jeugd.⁴

Met als vertrekpunt de genoemde empirische bevindingen, inclusief die uit onderzoek waarin niet de participatie, maar het beroepsprestige van moeders en dochters centraal staat, en enkele meer theoretisch georiënteerde onderzoeken (Aschaffenburg, 1995; Kalmijn, 1994; Korupp, 2000) veronderstellen we dat werkende moeders drie soorten arbeidsmarktgerelateerde hulpbronnen kunnen overdragen naar hun dochters. Deze drie categorieën hulpbronnen komen boven op de hulpbronnen die moeders kunnen overdragen op basis van hun eigen opleiding.

De eerste categorie hulpbronnen betreft menselijk kapitaal. Moeders kunnen kennis en vaardigheden die zij beroepsmatig hebben verworven en die een rol kunnen spelen bij het vergemakkelijken van de toegang tot de arbeidsmarkt, een bepaalde functie of een specifiek beroep delen met hun dochters. Daarbij kan het bijvoorbeeld gaan om kennis van het begrippenkader, ervaringen met het voeren van sollicitatie- of functioneringsgesprekken, omgaan met leidinggeven en/of ondergeschikten, kennis van de gedragscodes in een bepaald beroep, maar ook om kennis van arrangementen die behulpzaam kunnen zijn bij het combineren van arbeid en zorg. Dochters die over deze kennis en vaardigheden beschikken zullen gemakkelijker hun weg vinden naar de arbeidsmarkt en daar *ceteris paribus* succesvoller opereren dan dochters die zonder deze bagage aan de start verschijnen. De voorsprong waarmee de dochters van werkende moeders de arbeidsmarkt betreden, kunnen zij vervolgens later uitbouwen, omdat zij meer tijd en energie hebben om te investeren in hun carrière en mogelijk beter in staat zijn hun beroeps carrière te combineren met een gezinsloopbaan. Aldus mag worden verwacht dat op basis van het overgedragen menselijk kapitaal dochters van werkende moeders vaker zullen participeren en meer uren zullen werken dan dochters van moeders zonder betaalde baan.

In de tweede plaats kunnen moeders het sociaal kapitaal van hun professionele netwerk delen met hun dochters. De literatuur op het terrein van sociale

netwerken laat zien dat sociale contacten behulpzaam kunnen zijn bij het verkrijgen van toegang tot informatie, goederen en diensten én banen (De Graaf & Flap, 1988; Furstenberg, 2005; Marsden & Hurlbert, 1988). In de praktijk kan dit al op jonge leeftijd een rol spelen, bijvoorbeeld als de dochter via contacten van haar moeder een stageplaats of een vakantiebaantje bemachtigt. Niet zelden is zo een eerste contact met de arbeidsmarkt een opstap naar meer. Juist in een arbeidsmarkt die als gevolg van differentiatie in opleidingen en functies steeds ondoorzichtiger wordt, neemt het belang van contacten en netwerken toe en levert het sociaal kapitaal dat werkende moeders op hun dochters overdragen, hun een voordeel op boven dochters van niet-werkende moeders.

In de derde plaats resulteert betaald werk voor de moeder in financiële hulpbronnen. Ook deze kunnen worden gedeeld met of worden overgedragen aan de dochter. De rol van deze door de moeder aan betaald werk ontleende hulpbronnen valt gedeeltelijk samen met die van de hulpbronnen die de moeder ontleent aan haar eigen opleiding. Voor zover werkende moeders en het huishouden waartoe zij behoren meer financiële middelen tot hun beschikking hebben dan huishoudens zonder een werkende moeder,⁵ lijken die vooral een indirecte rol te spelen voor de kansen en mogelijkheden van dochters op de arbeidsmarkt. Meer financiële armslag vertaalt zich bijvoorbeeld in een grotere woning waar elk kind op een eigen kamer rustig huiswerk kan maken, een eigen computer, grotere deelname aan sociale en culturele activiteiten en bijvoorbeeld in de mogelijkheid om in aanvulling op de reguliere opleiding een extra jaar in het buitenland te gaan studeren. Al deze faciliteiten mogen verondersteld worden een positieve invloed te hebben op de ontwikkeling en schoolprestaties van kinderen. Financiële hulpbronnen van de moeder helpen kinderen zelf meer menselijk en sociaal kapitaal te verwerven en dragen daarmee bij aan een betere startpositie op de arbeidsmarkt.

Hypothesen

Wanneer we ten behoeve van de empirische analyses het bovenstaande samenvatten en vertalen in hypothesen dan komen we tot het volgende drietal. Op basis van de theorie inzake rolmodellen kan worden verondersteld dat volwassen dochters hun gedrag modelleren naar het voorbeeld dat zij tijdens hun jeugd van hun moeder hebben gekregen. Aldus verwachten we dat dochters die zijn opgevoed door werkende moeders vaker zullen participeren op de arbeidsmarkt dan dochters van niet-werkende moeders (*hypothese 1*). Tegelijkertijd suggereert deze theorie dat dochters van werkende moeders gelijkheid tussen mannen en vrouwen hoger in het vaandel zullen hebben staan dan dochters van niet-werkende moeders. In een tijdsgewricht en een arbeidsmarkt waarin betaald werk voor steeds meer vrouwen regel is en deeltijdwerk voor een ruime meerderheid van vrouwen het parool is, zal dit verschil zich gedragsmatig niet primair vertalen in het onderscheid tussen niet en wel werken, maar veeleer in het onder-

scheid tussen in deeltijd werken (tot en met drie dagen in de week) en (bijna) voltijd werken (vier of vijf dagen in de week). Onze hypothese luidt derhalve dat dochters van werkende moeders uit hoofde van de hogere waarde die zij toekennen aan sekselijkheid meer uren per week zullen werken dan dochters van niet-werkende moeders (*hypothese 2*). Beide hypothesen kunnen – zoals eerder aangegeven – eveneens worden afgeleid op basis van de stratificatieliteratuur: op basis van de overdracht van menselijk, sociaal en financieel kapitaal kunnen dochters van werkende moeders verondersteld worden vaker te participeren op de arbeidsmarkt en meer uren per week te werken dan dochters van niet-werkende moeders die het zonder deze overgedragen hulpbronnen moeten stellen.

In de inleiding maakten we reeds gewag van het feit dat conventionele verklaringsmodellen, waarin rekening gehouden wordt met factoren als opleiding, arbeidsgeschiedenis en demografische kenmerken van de moeder en het huishouden waartoe zij behoort een groter deel verklaren van de variantie in de *participatie* van vrouwen dan in de variantie van hun *aantal gewerkte uren*. Op grond van deze waarneming én de in de loop van de tijd veranderde culturele betekenis van arbeidsparticipatie van vrouwen, veronderstellen we dat het aantal door de dochter gewerkte uren een sterker verband zal vertonen met het al dan niet participeren van de moeder tijdens de jeugd van de dochter dan de participatiekansen van de dochter (*hypothese 3*).

Onderzoeksopzet

Data

Voor de analyses hebben we data gebruikt van de eerste dataverzamelingronde van de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS), een nationale survey rondom familierelaties, gehouden tussen oktober 2002 en december 2004 (Dykstra, Kal-mijn, Knijn, Komter, Liefbroer & Mulder, 2005). Respondenten waren op het moment van interview minimaal 18 en maximaal 79 jaar oud. Voor de steekproef zijn willekeurige adressen getrokken van individuen die in Nederland deel uitmaken van een privéhuishouden. De algehele respons bedraagt 45 procent. Dat stemt overeen met de gemiddelde respons van grootschalige surveys over familie-gerelateerde onderwerpen in Nederland (De Graaf, De Graaf, Kraaykamp & Ultee, 1998; Ultee & Ganzeboom, 1992). De respons van vrouwen ligt met 48 procent significant hoger dan die van mannen (42 procent).

Eerst hebben we een selectie gemaakt van alle vrouwelijke hoofdrespondenten van 18 tot 65 jaar die hetzij betaald werk verrichten of huisvrouw zijn ($N = 3466$). Vrouwen in deze leeftijdscategorie die zich gedwongen buiten het arbeidsproces bevinden (bijvoorbeeld uit hoofde van werkloosheid of arbeidsongeschiktheid), zijn buiten beschouwing gelaten, omdat het weinig zinvol is de hen opgelegde ‘keuze’ als seksestereotiep of juist als geïnspireerd door het streven naar gelijkheid tussen de seksen te kwalificeren (Hendrickx e.a., 2001).

Uit de selectie werden 23 vrouwen verwijderd waarvoor de data niet bleken te kloppen, en 645 vrouwen die niet op alle variabelen in de analyse ter verklaring van arbeidsparticipatie een valide score hadden. Aldus resteerden 2821 vrouwen voor de analyses. Voor deze vrouwen beschikken we onder andere over informatie over hun eventuele eigen betaalde werkring op het moment van ondervraging en over de werkring van hun moeder ten tijde van hun jeugd. Hoewel het beroep dat noodzakelijkerwijs op het geheugen van de respondenten wordt gedaan in principe kan leiden tot onbetrouwbare en onzuivere resultaten, blijkt retrospectieve informatie voldoende betrouwbaar als het gaat om concrete activiteiten als betaald werk (De Vries, 2006). In de analyses ter verklaring van de arbeidsuren van vrouwen beschikken wij over een steekproef van 2229 vrouwen met een valide score op arbeidsuren en alle verklarende variabelen in de analyse.

Tabel 1: Beschrijvende kenmerken van dochters (N=2821), 18-64 jaar oud en hun moeders

	Gemiddelde	SD	Minimum	Maximum
<i>Dochter</i>				
Leeftijd	41,34	11,02	18	64
Leeftijd 18-29	0,15		0	1
Leeftijd 30-49	0,58		0	1
Leeftijd 50-64	0,26		0	1
Opleiding (jaren)	12,12	2,90	5	19
Arbeidsdeelname	0,79		0	1
Arbeidsuren	27,92	11,97	0	90
Jaren op arbeidsmarkt	17,97	11,63	0	48
Niet-arbeidsinkomen (decielen)	1,79	2,31	1	10
Partner in huishouden	0,74		0	1
Getrouwd	0,60		0	1
Alleenstaand	0,22		0	1
Samenwonend	0,15		0	1
LAT	0,04		0	1
Inkomen partner (decielen)	5,93	3,83	1	10
Aantal levende kinderen	1,58	1,28	0	8
Kinderloos	0,28		0	1
Jongste kind 0-3	0,16		0	1
Jongste kind 4-11	0,19		0	1
Jongste kind ≥ 12	0,37		0	1
<i>Moeder</i>				
Opleiding (jaren)	8,94	2,72	5	19
Werkte in jeugd dochter	0,21		0	1

BRON: Netherlands Kinship Panel Study, Ronde 1 (2002-2004)

In de analyses hanteren we twee afhankelijke variabelen met betrekking tot het arbeidsmarktgedrag van de dochters: een dummy-variabele voor de participatie (dochters met een betaalde baan hebben de score 1) en – uitsluitend voor dochters met een baan – het feitelijke aantal wekelijks gewerkte uren. Tabel 1 geeft een overzicht van de gemiddelde waarden en de standaarddeviatie van de gehanteerde afhankelijke en verklarende variabelen.

Bij de verklarende variabelen maken we een onderscheid tussen grootheden die betrekking hebben op de jeugd van de dochter en variabelen die betrekking hebben op haar adolescentie en haar levensloop als volwassene. In de eerste categorie vallen variabelen die betrekking hebben op het werk en de opleiding van de moeder. Het arbeidsmarktgedrag van de moeder is geoperationaliseerd aan de hand van de vraag 'In de periode dat u opgroeide, dat wil zeggen, tot uw 15^e jaar, verrichtte uw moeder toen betaalde arbeid? Werkte zij het grootste deel van de tijd, af en toe, of vrijwel nooit?'. Op basis van de antwoorden op deze vraag is een dummy-variabele geconstrueerd, met een score 0 als de dochters aangaven dat hun moeder meestal niet of slechts incidenteel betaald werk verrichtte ($N = 2218$) en een score 1 als de dochters aangaven dat hun moeder het grootste deel van de tijd werkte ($N = 603$). Korthedshalve spreken we in de rest van dit artikel op basis van dit onderscheid over 'werkende' en 'niet-werkende' moeders, hoewel het onderscheid feitelijk minder scherp is dan deze aanduiding doet vermoeden. Daarnaast nemen we het hoogste door de moeder bereikte opleidingsniveau op, gemeten in effectieve scholingsjaren.

Voor wat betreft de grootheden die betrekking hebben op de adolescentie en de levensloop als volwassene van de dochter hebben we haar hoogst genoten (en afgeronde) opleiding, gemeten in effectieve scholingsjaren opgenomen, met daaraan gekoppeld de verwachting dat hoger opgeleide vrouwen vaker op de arbeidsmarkt zullen participeren en meer uren zullen werken. Daarnaast verwachten we een effect van haar arbeidsgeschiedenis, gemeten via het aantal jaren dat zij tot dusver betaald werk heeft verricht. De verwachting luidt dat voor wie via betaald werk meer menselijk kapitaal heeft verworven in de vorm van kennis, ervaring en vaardigheden de keuze om niet te werken duurder is (in termen van misgelopen inkomen). Het NKPS-bestand bevat helaas geen andere geschikte indicatoren om de arbeidsgeschiedenis van individuen in meer detail te beschrijven. Ook de burgerlijke staat van de dochter is meegenomen in de analyses. De veronderstelling is dat gehuwde vrouwen vaker seksestereotiepe opvattingen en seksestereotiep arbeidsmarktgedrag zullen vertonen dan vrouwen die ongehuwd samenwonen of zonder partner leven en dus minder vaak zullen participeren c.q. minder uren zullen werken (Cunningham e.a., 2005; Kuijsten, 1999). Daarom zijn drie dummy-variabelen opgenomen met de waarde één voor respectievelijk alleenstaande vrouwen,⁶ ongehuwd samenwonende vrouwen en vrouwen met een latrelatie en de waarde nul als vrouwen gehuwd zijn.

De aanwezigheid van en zorg voor met name jonge kinderen vormt volgens de literatuur een restrictie op de arbeidsmarktactiviteiten van vrouwen en hun

succes op de arbeidsmarkt (o.a. Dykstra & Fokkema, 2000; Van der Lippe, 2001; Uunk, Kalmijn & Muffels, 2005; Vlasblom & Schippers, 2005). De effecten van kinderen worden geoperationaliseerd door het opnemen van een variabele voor het aantal in leven zijnde kinderen van de vrouw en drie dummy-variabelen voor de leeftijd van het jongste kind: 0-3 jaar, 4-11 jaar en 12 jaar en ouder. Een andere determinant voor de arbeidsdeelname van vrouwen is hun inkomen uit andere bronnen dan arbeid, zoals uitkeringen en alimentatie. Wie over veel 'overig inkomen' beschikt, zal weinig noodzaak ervaren om zelf een arbeidsinkomen te verwerven. Het overig inkomen is ingedeeld in decielen, omdat de inkomensverdeling geen normaalverdeling is. Dit wil zeggen dat de vrouwen die binnen de eerste tien procent van de inkomensverdeling vallen een score 1 krijgen, de vrouwen die binnen de 11 en 20 procent van de inkomensverdeling vallen score 2, enzovoort, tot en met de vrouwen in de hoogste inkomensgroep, die een score 10 krijgen.

Gelet op het feit dat eerder onderzoek als uitkomst had dat het arbeidsmarktgedrag van vrouwen niet alleen afhangt van een aantal eigen kenmerken, maar dat ook een aantal kenmerken van de partner van invloed is, hebben we ook enkele 'partnervariabelen' opgenomen. Vrouwen met hoogopgeleide partners blijken volgens eerder onderzoek vaker actief en succesvol op de arbeidsmarkt dan andere vrouwen (Bernasco, 1994; Bernasco, De Graaf & Ultee, 1998), mogelijk omdat die hoog opgeleide partner zelf minder seksestereotiepe verwachtingen heeft over het gedrag van de vrouw. Daarom hebben we het opleidingsniveau van de partner, gemeten in effectieve scholingsjaren, opgenomen in de analyses. Daarentegen heeft onder andere Pott-Buter (1993) er op gewezen dat de hoogte van het gezinsinkomen in Nederland een negatieve prikkel vormt voor de arbeidsmarktdeelname van vrouwen. Huishoudens die zich het 'bourgeois ideaal' van een volledig zorgende moeder kunnen permitteren, zullen daar ook eerder voor kiezen en derhalve de vrouw niet 'uit werken sturen'. Het maandincome van de partner is daarom opgenomen als indicator van het overige huishoudinkomen. Ook deze inkomensvariabele is ingedeeld in decielen.

De leeftijd van de dochter kan worden beschouwd als indicator voor de levensfase waarin zij zich bevindt. Tot in de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw was het gebruikelijk dat vrouwen bij de geboorte van hun eerste kind de arbeidsmarkt verlieten. Tegenwoordig komt het meer en meer voor dat vrouwen hun arbeidsmarktactiviteiten terugschroeven door wel op de arbeidsmarkt actief te blijven, maar het aantal door hen gewerkte uren te beperken (SCP/CBS, 2006; Vlasblom & Schippers, 2005). Voor vrouwelijke dertigers met jonge kinderen is deeltijdwerk dan ook verreweg de belangrijkste vorm van participatie. Maar ook nadat kinderen qua leeftijd niet langer continue zorg, aandacht en aanwezigheid behoeven en daarmee niet langer een directe restrictie op hun participatie vormen, blijven de meeste moeders in deeltijd werken (Román e.a., 2007). Leeftijd wordt in de analyses opgenomen als dummy-variabele, waarbij drie leeftijdsgroepen worden onderscheiden: 18-29 jaar (de referentiegroep), 30-49 jaar en 50-65 jaar.

Analyse

26

Zoals eerder aangegeven, onderscheiden we twee aspecten van het arbeidsmarktgedrag van vrouwen c.q. de dochters, de vraag of zij wel of niet participeren en – indien zij participeren – de vraag hoeveel uur zij werken. Omdat degenen die werken, en waarvoor dus het aantal gewerkte uren kan worden geregistreerd, mogelijk geen a-selecte deelpopulatie vormen van de totale populatie vrouwen, levert schatting van een vergelijking voor het aantal gewerkte uren mogelijk geen zuivere schattingsresultaten als gevolg van *selectivity bias* (zie o.a. Bekkers, 2004; Heckman, 1979; Maddala, 1993; Vlasblom & Schippers, 2005). Door een Heckman-tweestappenanalyse uit te voeren, waarin gecorrigeerd wordt voor mogelijke *selectivity bias*, hebben we nagegaan of een dergelijke correctie noodzakelijk is. Dat bleek niet het geval. Daarom presenteren we in het vervolg van dit artikel een afzonderlijke logistische regressieanalyse ter verklaring van de participatie van de dochter en een afzonderlijke regressieanalyse (volgens de methode der gewone kleinste kwadraten) ter verklaring van het door de dochters gewerkte aantal uren.

Om te toetsen wat de verklarende bijdrage is van het gedrag van de moeder tijdens de kindertijd van de dochter, schatten we steeds twee modellen. In het basismodel zijn de conventionele verklaringen van het arbeidsmarktgedrag van de dochter opgenomen, zoals leeftijd, opleiding, en aantal kinderen. In het tweede, volledige model zijn naast deze conventionele verklaringen ook de moederkenmerken opgenomen, te weten de arbeidsdeelname van de moeder tijdens de kindertijd van de dochter en het bereikte opleidingsniveau van de moeder. Zo kunnen we niet alleen bekijken of de kenmerken van de moeder inderdaad bijdragen aan de verklaring van het arbeidsmarktgedrag van de dochter, maar ook nagaan of de verklarende waarde van het gehele model toeneemt.

We schatten de verschillende modellen zowel voor onze gehele groep volwassen dochters als voor de dochters die een of meer thuiswonende kinderen hebben. Verwacht mag worden dat de invloed van het arbeidsmarktgedrag van moeders op het arbeidsmarktgedrag van dochters vooral zichtbaar is binnen de groep die verantwoordelijk is voor jonge kinderen. Dit deelbestand van dochters is gemiddeld twee jaar jonger, heeft vaker een partner, is vaker gehuwd en heeft meer in leven zijnde kinderen dan onze totale steekproef van volwassen dochters, maar verschilt op de andere kenmerken nauwelijks van dit totale bestand.

Resultaten

Zoals in Tabel 1 is te zien, had ongeveer een vijfde van de 18-64 jarige vrouwen een moeder die gedurende het grootste deel van hun jeugd betaald werk verrichtte. Tabel 2 geeft het antwoord op de vraag of dochters die door werkende moeders zijn opgevoed vaker participeren op de arbeidsmarkt dan dochters van niet-werkende moeders. Het antwoord op die vraag is ‘neen’. Wanneer rekening wordt gehouden met kenmerken waarvan vaker is aangetoond dat ze samen-

hangen met de arbeidsparticipatie van vrouwen, zoals de aanwezigheid van een partner, het moederschap en het opleidingsniveau, dan blijkt het al dan niet werken van de moeder er niet toe te doen. Het opleidingsniveau van de moeder vertoont evenmin een samenhang met de arbeidsparticipatie van hun volwassen dochters.

Tabel 2 Kans op arbeidsdeelname dochters 18-64 jaar oud vergeleken met kans op huisvrouwschap (N = 2821, logistische regressie-analyse)

	Basismodel			Volledig model		
	Odds Ratio	SE		Odds Ratio	SE	
<i>Dochter</i>						
Leeftijd						
18-29 jaar (ref.)						
30-49 jaar	0,48	**	0,12	0,47	**	0,12
50-64 jaar	0,05	***	0,02	0,05	***	0,02
Opleiding (jaren)	1,28	***	0,03	1,29	***	0,04
Jaren op arbeidsmarkt	1,14	***	0,01	1,14	***	0,01
Niet-arbeidsinkomen (decielen)	0,77	***	0,02	0,77	***	0,02
Partnerstatus						
Gehuwd (ref.)						
Alleenstaand	8,07	***	2,11	8,31	***	2,18
Samenwonend	2,39	***	0,59	2,42	***	0,60
LAT	27,79	***	20,47	29,16	***	21,53
Partnerinkomen (decielen)	1,09	***	0,02	1,09	***	0,02
Aantal levende kinderen	0,79	***	0,06	0,79	***	0,05
Leeftijd jongste kind						
Kinderloos (ref.)						
0-3	0,43	***	0,13	0,44	**	0,14
4-11	0,24	***	0,08	0,24	***	0,08
≥12+	0,22	***	0,07	0,22	***	0,07
<i>Moeder</i>						
Opleiding (jaren)				0,97		0,03
Werkte in jeugd dochter				0,97		0,16
Loglikelihood	-818,74			-817,86		
Loglikelihood χ^2	1234,45	***		1236,20	***	
Pseudo R ²	0,43			0,43		

** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$

BRON: Netherlands Kinship Panel Study, Ronde I (2002-2004)

Tabel 3 Kans op arbeidsdeelname vergeleken met kans op huisvrouwship, dochters 18-64 jaar oud met een of meer thuiswonende kinderen (N = 1483, logistische regressie)

	Basismodel		Volledig model	
	Odds Ratio	SE	Odds Ratio	SE
<i>Dochter</i>				
<i>Leeftijd</i>				
18-29 jaar (ref.)				
30-49 jaar	0,64	0,19	0,61	0,18
50-64 jaar	0,08 ***	0,04	0,07 ***	0,03
Opleiding (jaren)	1,24 ***	0,04	1,28 ***	0,05
Jaren op arbeidsmarkt	1,18 ***	0,01	1,19 ***	0,01
Niet-arbeidsinkomen (decielen)	0,78 ***	0,03	0,77 ***	0,03
Partner in huishouden	0,46 *	0,16	0,43 *	0,16
Partnerinkomen (decielen)	0,96	0,03	0,96	0,03
Aantal levende kinderen	0,65 ***	0,06	0,65 ***	0,06
<i>Leeftijd jongste kind</i>				
0-3 jaar (ref.)				
4-11 jaar	0,43 ***	0,09	0,41 ***	0,08
≥12 jaar	0,32 ***	0,08	0,29 ***	0,08
<i>Moeder</i>				
Opleiding (jaren)			0,92 *	0,03
Werkte in jeugd dochter			1,18	0,24
Loglikelihood	-512,98		-510,08	
LR χ^2	525,99 ***		531,79 ***	
Pseudo R ²	0,34		0,34	

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$

BRON: Netherlands Kinship Panel Study, Ronde I (2002-2004)

De resultaten die in Tabel 3 worden gepresenteerd, hebben uitsluitend betrekking op vrouwen met thuiswonende kinderen. Anders dan verwacht, zien we binnen deze groep dat de kans op het verrichten van betaald werk niet verschilt tussen degenen die wel en degenen die niet door een werkende moeder zijn opgevoed. De kans dat vrouwen met thuiswonende kinderen buitenshuis werken, blijkt samen te hangen met het opleidingsniveau van hun moeders, maar niet op een manier die zou worden verwacht: de kans is kleiner als de moeders hoger zijn opgeleid. We moeten hieraan direct de opmerking toevoegen dat gecontroleerd is voor achtergrondkenmerken zoals de aanwezigheid van een partner, overig huishoudensinkomen, moederschap en het opleidingsniveau van de dochter. Nadat rekening is gehouden met de indirecte invloed van moeders opleiding via de opleiding van de dochter, het aantal jaren dat de dochter actief is op de arbeidsmarkt enzovoort, resulteert uitsluitend een negatieve invloed op de participatiekans.

De resultaten van de tabellen 2 en 3 samenvattend, vinden we geen ondersteuning voor de eerste hypothese. Het opgevoed-zijn door een werkende moeder biedt geen verklaring voor de arbeidsparticipatie van vrouwen boven op conventionele verklaringen. Zoals vaker is aangetoond, vinden ook wij dat de kans dat vrouwen actief zijn op de arbeidsmarkt positief samenhangt met hun opleidingsniveau, het partner- en kinderloos zijn en de beschikbaarheid van niet-arbeidsinkomen.

Tabellen 4 en 5 tonen de resultaten voor het aantal arbeidsuren, voor respectievelijk alle vrouwen in de leeftijd van 18 tot en met 64 jaar en moeders van

Tabel 4 Wekelijkse arbeidsuren, dochters 18-64 jaar oud (N = 2229, OLS regressie-analyse)

	Basismodel			Volledig model		
	b	SE	β	b	SE	β
<i>Dochter</i>						
<i>Leeftijd</i>						
18-29 jaar (ref.)						
30-49 jaar	0,28	0,69	0,01	0,24	0,69	0,01
50-64 jaar	-1,92 *	1,05	-0,07	-1,92 *	1,05	-0,07
Opleiding (jaren)	0,93 ***	0,08	0,22	0,97 ***	0,08	0,23
Jaren op arbeidsmarkt	0,07 **	0,03	0,07	0,07 **	0,03	0,07
Niet-arbeidsinkomen (decielen)	-1,16 ***	0,11	-0,20	-1,16 ***	0,11	-0,20
<i>Partnerstatus</i>						
Gehuwd (ref.)						
Alleenstaand	5,57 ***	0,81	0,20	5,59 ***	0,81	0,21
Samenwonend	3,88 ***	0,63	0,12	3,80 ***	0,63	0,12
LAT	3,31 ***	1,04	0,06	3,27 ***	1,04	0,06
Partnerinkomen (decielen)	-0,01	0,09	-0,00	-0,01	0,09	-0,00
Aantal levende kinderen	-0,77 ***	0,29	-0,08	-0,77 ***	0,29	-0,08
<i>Leeftijd jongste kind</i>						
Kinderloos (ref.)						
0-3	-8,06 ***	0,84	-0,26	-7,98 ***	0,84	-0,26
4-11	-7,86 ***	0,90	-0,27	-7,85 ***	0,90	-0,27
12+	-3,34 ***	0,90	-0,13	-3,34 ***	0,90	-0,13
<i>Moeder</i>						
Opleiding (jaren)				-0,15 *	0,08	-0,04
Werkte in jeugd dochter				1,30 ***	0,50	0,05
Constante	19,39 ***		1,35	20,07 ***	1,46	
Aangepaste R ²	0,32			0,32		

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$

BRON: Netherlands Kinship Panel Study, Ronde 1 (2002-2004)

Tabel 5 Wekelijkse arbeidsuren, dochters 18-64 jaar oud met een of meer thuiswonende kinderen (N = 1159, OLS regressie-analyse)

30

	Basismodel			Volledig model				
	b	SE	β	b	SE	β		
<i>Dochter</i>								
Leeftijd								
18-29 jaar (ref.)								
30-49 jaar	0,83	1,18	0,03	0,72	1,18	0,03		
50-64 jaar	-0,61	1,75	-0,02	-0,81	1,75	-0,02		
Opleiding (jaren)	1,10	***	0,11	0,28	1,16	***	0,11	0,29
Jaren op arbeidsmarkt	0,04		0,05	0,04	0,05		0,05	0,04
Niet-arbeidsinkomen (decielen)	-0,82	***	0,17	-0,13	-0,81	***	0,17	-0,13
Partner in huishouden	-6,09	***	1,05	-0,20	-6,07	***	1,05	-0,20
Partnerinkomen (decielen)	-0,33	**	0,11	-0,11	-0,34	**	0,11	-0,11
Aantal levende kinderen	-0,62		0,33	-0,05	-0,62		0,33	-0,05
Leeftijd jongste kind								
0-3 jaar (ref.)								
4-11	-0,50		0,75	-0,02	-0,60		0,75	-0,03
12+	3,51	***	0,95	0,15	3,32	**	0,96	0,15
<i>Moeder</i>								
Opleiding (jaren)				-0,19			0,12	-0,05
Werkte in jeugd dochter				1,55	*		0,69	0,06
Constante	17,77	***		1,98	18,56	***	2,11	
Aangepaste R ²	0,18				0,18			

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$

BRON: Netherlands Kinship Panel Study, Ronde I (2002-2004)

die leeftijd met thuiswonende kinderen. Het opgevoed-zijn door een werkende moeder vertoont een positieve samenhang met het aantal arbeidsuren. Wanneer rekening wordt gehouden met achtergrondkenmerken, blijken dochters van werkende moeders gemiddeld een à twee uur per week meer te werken dan dochters van niet-werkende moeders. Voor zowel de volledige onderzoeksgroep als voor de groep vrouwen met thuiswonende kinderen blijkt het volledige model inclusief de moederkenmerken een significant hogere verklarende waarde te hebben dan het basismodel zonder de moederkenmerken, hoewel het verschil in verklaarde variantie in beide gevallen klein is, namelijk 0,003 respectievelijk 0,005 ($F(df) = 4,64(2,11)$, $p = 0,01$ respectievelijk $F(df) = 3,48(2,11)$, $p = 0,03$). Dit patroon, dat we aantreffen in zowel de volledige onderzoeksgroep als in de vrouwen met thuiswonende kinderen, is in overeenstemming met hypothese 2. Opnieuw vinden we een negatieve samenhang met het opleidingsniveau van de moeder: vrouwen in de leeftijd van 18-64 met een hoger opgeleide moeder werken gemiddeld minder uren dan vrouwen met een lager opgeleide moeder, wanneer rekening is gehou-

den met kenmerken zoals de beschikbaarheid van een partner, moederschap en het eigen opleidingsniveau. Overigens is de negatieve samenhang met het opleidingsniveau van de moeder binnen de groep vrouwen met thuiswonende kinderen niet significant.

31

De aard van de samenhangen tussen de achtergrondkenmerken en het aantal door moeders met thuiswonende kinderen gewerkte uren vertoont weinig verassingen. Moeders met thuiswonende kinderen werken meer uren naarmate zij hoger opgeleid zijn, niet beschikken over niet-arbeidsinkomen, partnerloos zijn en kinderen van 12 jaar of ouder hebben.

De derde hypothese veronderstelde dat het opgevoed-zijn door een werkende moeder sterker zou samenhangen met het aantal door de dochter gewerkte uren dan met haar participatiekans. De resultaten zijn in overeenstemming met deze hypothese. Zoals eerder beschreven, vinden we geen samenhang tussen het opgevoed-zijn door een werkende moeder en het al dan niet werken. Wel vinden we dat het opgevoed-zijn door een werkende moeder een positieve invloed heeft op het aantal uren dat hun dochters werken.

Conclusies en discussie

De meeste thans volwassen vrouwen en mannen in Nederland zijn opgegroeid met een beeld van voltijds werkende vaders en niet buitenshuis of hoogstens in deeltijd werkende moeders. Die moeders waren dan ook vrijwel altijd degenen die voor de boodschappen zorgden, het huis aan kant maakten en met wie nieuwe kleren werden gekocht. Wie nu op een doordeweekse middag door de straten van Scandinavische steden dwaalt, wordt al snel getroffen door het grote aantal mannen dat achter een kinderwagen loopt, samen in een parkje zit te praten, terwijl de kinderen aan het spelen zijn, of samen met kinderen boodschappen doet. Twee heel verschillende (voor)beelden voor opgroeiende kinderen.

Vanuit de veronderstelling dat dergelijk voorbeeldgedrag van de ouders gevolgen zal hebben voor het arbeidsmarktgedrag van hun kinderen als deze eenmaal volwassen zijn, hebben we in dit artikel geprobeerd de vraag te beantwoorden in hoeverre het huidige arbeidsmarktgedrag van volwassen dochters mede kan worden verklaard op basis van het arbeidsmarktgedrag van hun moeders tijdens de jeugd van die dochters. ‘Mede’, omdat reeds een rijke literatuur bestaat waarin de verklaring van participatie of het aantal gewerkte uren van vrouwen het centrale thema vormt.

De veronderstelling dat het arbeidsmarktgedrag van de moeder ten tijde van de jeugd van de dochter een aanvullende verklaring kan bieden voor het arbeidsmarktgedrag van die dochter (bovenop verklaringen zoals die worden aangeleerd vanuit de economische theorie van het arbeidsaanbod en de theorie van het menselijk kapitaal) wordt niet ondersteund waar het de arbeidsdeelname als zodanig betreft. De veronderstelling wordt wel ondersteund waar het gaat om het aantal door de dochter gewerkte uren. Deze uitkomst is opmerkelijk,

omdat de 'traditionele' verklaringen modellen juist nogal wat moeite hebben om het gebrek aan variatie in het aantal gewerkte uren tussen opeenvolgende cohorten te verklaren.

32

Ook beleidsmatig lijkt de uitkomst relevant. Bij een gemiddeld wekelijks aantal gewerkte uren van bijna 28 komt het verschil in arbeidstijd van een à twee uur tussen dochters van werkende en niet-werkende moeders overeen met 3,5 à 7 procent van het arbeidsaanbod gemeten in uren. Een dergelijke uitbreiding van het aantal door vrouwen in Nederland gewerkte uren zou een aanzienlijke bijdrage leveren aan het verwezenlijken van de beleidsdoelstellingen van de overheid en bijvoorbeeld een belangrijke rol kunnen spelen bij het voorkomen en oplossen van verwachte arbeidsmarkt knelpunten uit hoofde van de vergrijzing.

'Goed voorbeeld doet goed volgen', zo kan vanuit emancipatorisch perspectief de conclusie luiden ten aanzien van de relatie tussen het arbeidsmarktgedrag van de moeders en dat van hun volwassen dochters, voor zover dit tot uitdrukking komt via het door de dochters gewerkte aantal uren. Op grond van dit onderzoek kunnen we geen uitspraken doen over de vraag of dezelfde intergenerationele patronen ook kunnen worden teruggevonden voor mannen en of ze bijvoorbeeld in gelijke mate gelden voor autochtone en allochtone vrouwen (onze steekproef bestond vrijwel uitsluitend uit autochtone vrouwen). Nader onderzoek op dit punt is dan ook gewenst.

Vooruitlopend op dergelijk onderzoek (dat overigens pas zinvol wordt op het moment dat er een generatie volwassen kinderen op de arbeidsmarkt verschijnt waarvan de ouders ook daadwerkelijk variatie in arbeidsmarktgedrag vertonen), suggereren de in dit onderzoek verkregen resultaten dat bijvoorbeeld campagnes van overheidswege die erop gericht zijn mannen ertoe te bewegen vaker in deeltijd te gaan werken en meer zorgtaken op zich te nemen naast een direct effect op hun eigen huishouden, ook een indirect effect op lange termijn zouden kunnen hebben. Hetzelfde geldt voor campagnes en projecten met als doel allochtone vrouwen 'uit huis' te krijgen, bijvoorbeeld door hen een cursus te laten volgen. Vaak worden dergelijke campagnes en projecten negatief beoordeeld, bijvoorbeeld omdat het aantal deelnemers beperkt blijft of omdat degenen die een cursus hebben gevolgd daarna toch niet aan het werk komen. Potentiële baten op lange termijn, zoals via het voorbeeldgedrag voor de volgende generatie, blijven daarbij gewoonlijk buiten beeld. Dit onderzoek laat zien dat dergelijke baten wel degelijk kunnen optreden en ten behoeve van rationele beleidskeuzes in de beschouwing dienen te worden betrokken.

Noten

1. Deze bijdrage maakt gebruik van data van de *Netherlands Kinship Panel Study*, waarvoor financiering is verkregen van het Fonds Investerings Groot van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), onder subsidienummer 480-10-009. De NKPS wordt ook financieel en institutioneel gesteund door het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI), de Universiteit Utrecht, de Universiteit van Amsterdam en de Universiteit van Tilburg. Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek in het kader van het onderzoeksprogramma 'De Bindende Kracht van Familierelaties' (NWO-dosiernummer 457-03-006). Een op de Europese context toegespitste versie van deze bijdrage wordt gepubliceerd in de *European Sociological Review*.
2. Tegen de tijd dat betaald werk voor moeders de standaard zal zijn geworden en er opnieuw (net als in de tijd dat vrouwen voltijd huisvrouw waren) nauwelijks meer variatie bestaat in het participatiegedrag van moeders zal het potentiële participatie-effect dat we hier willen onderzoeken weer verdwijnen. Wel is het mogelijk dat het aantal uren dat huidige en toekomstige moeders werken of de aard van het werk dat zij verrichten van invloed zal zijn op het arbeidsmarktgedrag van hun dochters.
3. Ook volwassen studenten met een 'bijbaantje' behoren tot deze groep van 17 procent.
4. Behalve onderzoek naar de relatie tussen de participatie van moeders en die van dochters, omvat de stratificatieliteratuur ook onderzoek dat laat zien dat het beroepsprestige van moeders en dochters samenhang vertoont. Als zodanig valt de discussie over beroepsprestige buiten de context van dit artikel, maar de uitkomsten van dergelijke studies onderstrepen wel de samenhang tussen de arbeidsmarktposities van leden van opeenvolgende generaties.
5. Belangrijk is daarbij vooral de aanwezigheid van een partner. Onderzoek van onder andere het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft uitgewezen dat met name alleenstaande moeders zijn oververtegenwoordigd in de inkomensgroepen met de minste koopkracht (SCP, 2005).
6. Overigens vallen verweeduwe of gescheiden vrouwen ook in deze categorie en is de status van alleenstaande dus niet altijd volledig een manifestatie van moderne sekseopvattingen.

Literatuur

- Acock, A.C. & Bengtson, V.L. (1978). On the relative influence of mothers and fathers: A covariance analysis of political and religious socialization. *Journal of Marriage and the Family*, 40(3), 519-530.
- Almquist, E.M. & Angrist, S.S. (1970). Career salience and atypicality of occupational choice among college women. *Journal of Marriage and the Family*, 32(2), 242-249.
- Althaus, F. (1991). Young Dutch women are less likely than before to marry, bear children. *Family Planning Perspectives*, 23(4), 190-192.
- Aschaffenburg, K.E. (1995). Rethinking images of the mobility regime: Making a case for women's mobility. *Research in Stratification and Mobility*, 14, 201-235.
- Baaijens, C. (2005). *Arbeidstijden: tussen wens en werkelijkheid*. Dissertatie Universiteit Utrecht.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Upper Saddle River: Prentice Hall.

- Barber, J.S. (2001). The intergenerational transmission of age at first birth among married and unmarried men and women. *Social Science Research*, 30, 219-247.
- Bekkers, R. (2004). *Giving and volunteering in the Netherlands: sociological and psychological perspectives*. Dissertatie Universiteit Utrecht.
- Bernasco, W. (1994). *Coupled careers: the effects of spouse's resources on success at work*. Dissertatie Universiteit Utrecht.
- Bernasco, W., Graaf, P.M. de & Ultee, W.C. (1998). Coupled careers: effects of spouse's resources on occupational attainment in the Netherlands. *European Sociological Review*, 14(1), 15-31.
- Bielby, D. (1978). Maternal unemployment and socioeconomic status as factors in daughters' career salience. *Sex Roles*, 4, 249-265.
- Blau, P.M. & Duncan, O.D. (1967). *The American occupational structure*. New York: The Free Press.
- Block, J., Lippe von der, A. & Block, J.H. (1973). Sex-role and socialization patterns: Some personality concomitants and environmental antecedents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 41(3), 321-341.
- Booth, A. & Amato, P.R. (1994). Parental gender role nontraditionalism and offspring outcomes. *Journal of Marriage and the Family*, 56(4), 865-877.
- Burt, K.B. & Scott, J. (2002). Parent and adolescent gender role attitudes in 1990s Great Britain. *Sex roles*, 46(7), 239-245.
- Chodorow, N.J. (1978). *The reproduction of mothering, psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley: University of California Press.
- Cuijpers, M., Boelens, A. & Cloïn, M. (2004). Betaalde arbeid. In W. Portegijs, A. Boelens & L. Olsthoorn (red.), *Emancipatiemonitor 2004* (pp. 63-90). Den Haag/Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Cunningham, M. (2001a). The influence of parental attitudes and behaviors on children's attitudes toward gender and household labor in early adulthood. *Journal of Marriage and the Family*, 63(1), 111-122.
- Cunningham, M. (2001b). Parental influences on the gendered division of housework. *American Sociological Review*, 66(2), 184-203.
- Cunningham, M., Beutel, A.M., Barber, J.S. & Thornton, A. (2005). Reciprocal relationships between attitudes about gender and social contexts during young adulthood. *Social Science Research*, 34(4), 862-892.
- Denuwelaere, M. (2003). Een ongelijke taakverdeling tussen man en vrouw: Van ouders naar kinderen. *Mens en Maatschappij*, 78(4), 355-378.
- Dulk, L. den (2001). *Work-family arrangements in organisations: a cross-national study in the Netherlands, Italy, the United Kingdom, and Sweden*. Dissertatie Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Dykstra, P. & Fokkema, T. (2000). Partner en kinderen: belemmerend of bevorderend voor beroepssucces? Beroepsmobiliteit van mannen en vrouwen met verschillende huwelijks- en ouderschapscarrieres. *Mens en Maatschappij*, 75(2), 110-128.
- Dykstra, P., Kalmijn, M., Knijn, T.C.M., Komter, A.E., Liefbroer, A.C. & Mulder, C.H.

- (2005). *Codebook of the Netherlands Kinship Panel Study, a Multi-Actor, Multi-Method Panel Study on Solidarity in Family Relationships, Wave 1*. Den Haag: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut.
- European Commission (2007). Tackling the pay gap between men and women. Brussels: European Commission Communication 18 July 2007: http://ec.europa.eu/employment_social/news/2007/jul/genderpaygap_en.pdf.
- Fagan, C. & Rubery, J. (1996). The salience of the part-time divide in the European Union. *European Sociological Review*, 12(3), 227-250.
- Furstenberg, F.F. (2005). Banking on families: How families generate and distribute social capital. *Journal of Marriage and Family*, 67, 809-821.
- Glass, J., Bengtson, V.L. & Dunham, C.C. (1986). Attitude similarity in three-generation families: socialization, status inheritance, or reciprocal influence? *American Sociological Review*, 51(5), 685-698.
- Graaf, N.D. de & Flap, H.D. (1988). "With a little help from my friends": Social resources as an explanation of occupational status and income in West Germany, The Netherlands, and the United States. *Social Forces*, 67(2), 452-472.
- Graaf, N.D. de, Graaf, P.M. de, Kraaykamp, G. & Ultee, W.C. (1998). *Family Survey Dutch Population* (ICS Codebooks 54). Nijmegen: Faculteit Sociologie, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Hayes, B.C. & Miller, R.L. (1989). Intergenerational occupational mobility within the Republic of Ireland – the ignored female dimension, *Women's Studies International Forum*, 12, 439-445.
- Heckman, J.J. (1979). Sample selection bias as a specification error. *Econometrica*, 47(1), 153-162.
- Hendickx, J., Bernasco, W. & Graaf, P.M. de (2001). Couples' Labour Market Participation in the Netherlands. In H.P. Blossfeld & S. Drobníč (eds.), *Careers of Couples in Contemporary Society; From Male Breadwinner to Dual-Earner Families* (pp. 77-97). Oxford: Oxford University Press.
- Jansen, M. & Kalmijn, M. (2002). Investments in family life: the impact of value orientations on patterns of consumption, production and reproduction in married and cohabiting couples. In: R. Lesthaeghe (red.), *Meaning and choice: value orientations and life course decisions* (pp. 129-159). Den Haag: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut.
- Kalmijn, M. (1994). Mother's occupational status and children's schooling. *American Sociological Review*, 59(2), 257-275.
- Kaufman, D.R. & Richardson, B.L. (1982). *Achievement and women: Challenging the assumptions*. New York: The Free Press.
- Khazzoom, A. (1997). The impact of mother's occupations on children's occupational destinations. *Research in Stratification and Mobility*, 15, 57-89.
- Korupp, S.E. (2000). *Mothers and the process of social stratification*. Dissertatie Universiteit Utrecht.
- Kuijsten, A. (1999). Households, families and kin networks. In L. van Wissen & P. Dykstra (red.), *Population issues: An interdisciplinary focus* (pp. 87-122). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

- Lippe, T. van der (2001). The effect of individual and institutional constraints on hours of paid work of women: an international comparison. In T. van der Lippe & L. van Dijk (red.), *Women's employment in a comparative perspective* (pp. 221-243). New York: Aldine de Gruyter.
- Maddala, G.S. (1983). *Limited-dependent and qualitative variables in econometrics* (Vol. 3): Cambridge University Press.
- Marsden, P.V. & Hurlbert, J.S. (1988). Social resources and mobility outcomes: A replication and extension. *Social Forces*, 66(4), 1038-1059.
- Menaghan, E.G. & Parcel, T.L. (1991). Determining children's home environments: The impact of maternal characteristics and current occupational and family conditions. *Journal of Marriage and the Family*, 53(2), 417-431.
- Moen, P., Erickson, M.A. & Dempster-McClain, D. (1997). Their mother's daughters? The intergenerational transmission of gender attitudes in a world of changing roles, *Journal of Marriage and the Family*, 59, 281-293.
- Plantenga, J. (1996). A time for working, a time for living: Structural changes in the division of labour and care. In B. Hessel, J.J. Schippers & J. Siegers (red.), *Labour market inequality between men and women: current issues in law and economics* (pp. 153). Amsterdam: Thesis Publishers.
- Plantenga, J. & J.J. Schippers (2000). Verkenning van het domein arbeid, zorg en inkomen in het kader van de meerjarennota emancipatiebeleid. In *Van vrouwenstrijd naar vanzelfsprekendheid. Meerjarennota Emancipatiebeleid: Achtergronddeel* (pp. 7-31), Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Pott-Buter, H. (1993). *Facts and fairy tales about female labor, family and fertility: A seven-country comparison, 1950-1990*. Dissertatie Universiteit van Amsterdam.
- Rapoport, R. & Rapoport, R.N. (1971). Early and later experiences as determinants of adult behaviour: married women's family and career patterns. *British Journal of Sociology*, 22(1), 16-30.
- Román, A., Schippers, J.J. & Vlasblom, J.D. (2007). *Vrouwen, gezinnen en werk: de ontwikkeling van de arbeidsparticipatie in Nederland*. Tilburg: Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek (OSA)
- Ruijter de, J.M.P., van Doorne-Huiskes, A. & Schippers, J.J. (2003). Size and causes of the occupational gender wage-gap in the Netherlands. *European Sociological Review*, 19(4), 345-361.
- Sanders, K. (1997). Mothers and daughters in the Netherlands: The influence of mother's social background on daughters' labour market participation after they have children. *The European Journal of Women's Studies*, 4, 165-181.
- Schippers, J.J. (2002). Verkenning sociaal stelsel en werken. In Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2002), *Verkenning levensloop, achtergronddeel: analyses van trends en knelpunten*, Den Haag, pp. 43-68.
- SCP (2000). *Sociaal en Cultureel Rapport 2000: Nederland in Europa*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2005). *Armoedemonitor 2005*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- SCP/CBS (2006). *Emancipatiemonitor 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.

- Starrels, M.E. (1992). Attitude similarity between mothers and children regarding maternal employment. *Journal of Marriage and the Family*, 54(1), 91-103.
- Thornton, A., Alwin, D.F. & Camburn, D. (1983). Causes and consequences of sex-role attitudes and attitude change. *American Sociological Review*, 48(2), 211-227.
- Treiman, D.J. & Terrell, K. (1975). Sex and the process of status attainment: a comparison of working women and men. *American Sociological Review*, 40, 174-200.
- Ultee, W.C. & Ganzeboom, H.B.G. (1992). *Netherlands Family Survey 1992/93* (ICS Codebooks 17). Nijmegen: Faculteit Sociologie, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Uunk, W., Kalmijn, M. & Muffels, R. (2005). The impact of young children on women's labour supply: a reassessment of institutional effects in Europe. *Acta Sociologica*, 48(1), 41-62.
- Valk, H. de (2004). Taakverdelingspreferenties van allochtone en autochtone jongeren in Nederland. *Mens en Maatschappij*, 79(4), 322-347.
- Vlasblom, J.D. & Schippers, J.J. (2005). *Arbeidsmarktconsequenties van kinderen krijgen: een verkenning van de langetermijngevolgen* (OSA-publicatie nr. A216). Tilburg: Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek (OSA)
- Vries de, J. (2006). *Measurement error in family background variables: the bias in the intergenerational transmission of status, cultural consumption, party preference, and religiosity*. Dissertatie Radboud Universiteit Nijmegen.
- Witt, S.D. (1997). Parental influence on children's socialization to gender roles. *Adolescence*, 32(126), 253 - 257.
- Wright, D.W. & Young, R. (1998). The effects of family structure and maternal employment on the development of gender-related attitudes among men and women. *Journal of Family Issues*, 19(3), 300-315.